

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті оцінено природні ресурсні передумови розвитку економіки Тернопільської області. Намічені перспективні шляхи розвитку господарського комплексу краю на основі використання місцевих сировинних ресурсів.

The estimation of natural resource pre-conditions of development of economy of the Ternopil area is conducted in the article. The set perspective ways of development of economic complex of region are on the basis of the use of local raw material resources.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, земельні, водні, лісові, мінеральні ресурси, використання природних ресурсів.

Keywords: naturally-resource potential, water, forest, mineral resources, utilization of natural resources.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В основу реструктуризації економіки Тернопільської області надалі необхідно закладати інвестиційно-інноваційну її модель з урахуванням особливостей потенціалу регіону, в. т. ч. ефективного використання його природно-ресурсної складової. Тернопільщина не є багатим регіоном на природні ресурси, однак науково обґрунтоване раціональне їх використання має стати суттєвою передумовою подальшого соціально-економічного розвитку. Відсутність значних запасів мінеральної сировини спричиняє пошук іншої моделі розвитку економіки нашого краю. Така модель свого часу була реалізована через формування відповідної галузевої структури господарства, коли лице економічного розвитку визначали галузі переробки аграрної сировини, наукомістке та сільськогосподарське машинобудування, сфера обслуговування. Подальший розвиток потребує розроблення програмних дій щодо відновлення колись зруйнованого виробничого потенціалу області, а також функціонування суб'єктів господарювання, які б орієнтувалися на використання місцевих ресурсів розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питанням розвитку продуктивних сил Тернопільського регіону на основі використання місцевих ресурсів, в тому числі ефективного використання ПРП області присвячено значну кількість наукових публікацій. Про роль агрокліматичних чинників ідеться у працях Б. Федуніка, Д. Ковалишин, Г. Чернюк, про водоресурсні передумови розвитку краю – в дослідженнях Р. Бойка, Я. Мариняка, а мінерально-сировинних – у роботах Й. Свинка та М. Сивого. Але, незважаючи на це, природні чинники ще не стали рушієм розвитку. Як зазначила О. Заставецька [2; с. 25], в області лише земельні ресурси мають комплексотвірне значення. В цьому плані таке твердження слушне, оскільки структура природно-ресурсного потенціалу Тернопільщини суттєво відрізняється від аналогічної структури по Україні. Якщо у структурі інтегрального ПРП України на земельні ресурси припадає, за оцінками В. Руденка, 44,4%, то їх роль у ПРП області суттєвіша – 75,0%. Водночас, абсолютно незначною є частка мінерально-сировинних ресурсів – 1,2% в області порівняно з українським показником 28,3%.

Водночас не можна скидати з шальок терезів ландшафтні і рекреаційні ресурси, запаси мінеральних вод, окремі види мінеральної сировини. Тому метою статті ми обрали пошук шляхів подальшого розвитку продуктивних сил регіону на основі обмеженого природно-ресурсного забезпечення. Адже відсутність значних покладів корисних копалин – це ще не вирок депресивного розвитку. Просто, лімітуючи розвиток ресурсомістких галузей виробництва, наявні ресурси визначатимуть структуру господарства і технології використання наявних природних ресурсів.

Але перед тим, як перейти до безпосередньої характеристики ПРП Тернопільської області треба визначитися з особливостями трактування предмету нашого дослідження. Така необхідність пояснюється розмаїттям проявів природи в цілому та її компонентів зокрема і потребою економіки і населення в конкретних видах природних ресурсів. Питання в іншому – що саме вважати за ПРП подальшого розвитку регіону. З одного боку ПРП розглядають як продуктивність природних комплексів і їх складових, тобто як таких, що можуть приносити певну величину доходу [1; С. 203].

Процеси розвитку продуктивних сил, розміщення виробництв потребують розгляду ПРП як сукупності мінеральних, водних, земельних, біологічних, рекреаційних ресурсів певних територій з відповідними їх кількісними оцінками. Разом з тим, у трактуваннях природних ресурсів, будь то земельних, мінеральних чи інших, завжди фігурує технологічна складова, пов'язана з можливостями їх використання нині чи в недалекому майбутньому.

Тобто, ми вважаємо, що ПРП сформований тими елементами, тілами та силами природи, які становлять природну основу виробничої діяльності на конкретній території. Тому надалі ми будемо обмежуватися тільки тими складовими, які мають для господарства області найбільше значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тернопільщина – аграрно-промисловий регіон в зоні з родючими ґрунтами і достатнім зволоженням. Клімат Тернопільщини помірно-континентальний з теплим і вологим літом та здебільшого м'якою зимою. За рік випадає 520-600 мм опадів. Середня температура повітря в січні становить -5°C , а в липні $+19^{\circ}\text{C}$. Все це разом з високопродуктивними сільськогосподарськими угіддями, площі яких покривають 77,9% усіх земель області, сприяє розвитку сільського господарства в регіоні.

У структурі сільгоспугідь 80% припадає на рілля. Найбільш розораними є центральні частини області, найменш – північні та західні. Значними є також площі, зайняті під лісами, – 201,1 тис. га та земель під забудовою – 62,8 тис. га (табл. 1).

У структурі ґрунтового покриву переважають різні типи чорноземів та сірих лісових ґрунтів, а на заплавах річок – лучні ґрунти. Лише на півночі області (Кременецький та Шумський райони) є незначні ділянки під дерново-підзолистими ґрунтами. Незважаючи на їх високу продуктивність, нині активні процеси виснаження цих ґрунтів. З одного боку, так відбувається через недотримання технологій агровиробництва, а з іншого виснаження спричиняють процеси ерозії ґрунтів. Порушення правил обробітку ґрунтів впливає на інтенсифікацію ерозійних явищ, але тут є ще й природна складова, запобігти впливові котрої дуже важко. Одним із шляхів буде подальше виведення з сільгоспобороту земель на сильно почленованих територіях.

Таблиця 1

Землі Тернопільської області за станом на 1 січня 2012 р. [5; С. 416]

Категорії земель	Площа, тис. га	Відсотків від загальної площі
Усього земель	1382,4	100,0
землі сільськогосподарського призначення	1075,9	77,9
ліси та лісопокриті площі	201,1	14,5
забудовані землі	62,8	4,5
землі під водою	19,4	1,4
відкриті заболочені землі	5,6	0,4
інші землі	17,6	1,3

Водоресурсна складова сталого розвитку Тернопільської області достатня. Споживання водних ресурсів у середній за водністю рік не перевищує 10%-кової екологічної місткості водоресурсних систем області, а загальні запаси водних ресурсів у такий рік становить 1,81 км³. Навіть у дуже маловодний рік 95%-ної забезпеченості сумарне використання води не перевищує 20%.

Використання свіжої води за останні десять років стабілізувалося, а найбільшими водокористувачами залишаються традиційно Тернопіль, Зборівський, Козівський, Лановецький та Чортківський райони, що пов'язано із використанням значної частини вод на господарсько-побутові цілі і на потреби водомістких галузей господарства (табл. 2).

Таблиця 2

Використання свіжої води по районах і м. Тернополі [5; С. 417]

(млн м³)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
По області	65,1	66,1	58,6	58,1	60,6	67,4
Бережанський	2,6	2,5	4,8	3,4	4,8	6,9
Борщівський	1,1	1,0	0,5	0,7	0,8	1,5
Бучацький	1,5	1,5	1,1	1,1	1,2	1,4
Гусятинський	2,8	5,4	4,0	3,8	3,9	1,9
Заліщицький	0,7	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Збаразький	1,4	0,9	0,7	0,7	0,7	1,2
Зборівський	5,9	11,2	6,3	7,5	9,8	10,1
Козівський	5,3	7,8	7,6	7,6	7,8	8,5
Кременецький	2,4	1,5	2,1	2,9	2,1	2,2
Лановецький	3,6	6,1	6,7	7,0	6,7	7,7
Монастириський	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3
Підволочиський	1,0	1,1	1,1	0,9	1,0	1,5
Підгаєцький	0,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6
Теребовлянський	1,5	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4
Тернопільський	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2	1,9
Чортківський	3,2	2,3	1,9	1,9	1,9	3,4
Шумський	1,7	2,3	2,6	2,4	2,4	2,9
м. Тернопіль	27,7	17,7	14,5	13,4	12,9	12,7

У формуванні водних ресурсів провідне місце в Тернопільській області належить річкам, а рівнинний рельєф і достатнє зволоження сприяють формуванню густої річкової мережі. З 1401 річок і потічків області тільки 120 річок довші за 10 км, а до великих річок належить взагалі тільки одна річка – Дністер. Середніми за гідрологічною класифікацією є Збруч, Серет, Іква та Горинь, а всі інші належать до малих річок.

Особливість гідрографічної мережі басейну Дністра – її меридіональний напрям. Так протікають Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Збруч, Нічлава, Джурин. Ріки області мають змішаний тип живлення: навесні провідну роль відіграють талі снігові води, влітку – дощові.

Підземні води живлять річкову мережу впродовж усього року, забезпечуючи 30% загального стоку. Для регулювання річкового стоку в області створено 886 ставків загальною площею 5,6 тис. га.

Лісовкрита площа у області становить 201,1 тис га, в т. ч. лісовою рослинністю вкриті 188,1 тис. га. Активно тривають в області процеси відтворення лісів. Так, у 2011 р. в цілому було відтворено в області 979 га лісу, найбільше – у Чортківському районі – 231 га, Бережанському – 206 га, Кременецькому – 199 га, Тернопільському – 179 га та Буцацькому районі – 130 га.

У майбутньому лісові ресурси можуть стати вагомим чинником подальшого економічного розвитку. Особливе значення їх – у формуванні регіонального лісогосподарського комплексу саме на сильно почленованих територіях та ділянках з інтенсивними поверхневими процесами ерозії.

Показовими тут є показники садіння і висівання лісу за районами Тернопільщини. Так, у Чортківському районі – з 231 га відтворених лісів 219 га – нові насаджені ліси, Бережанському – 161 га з 206 га, Кременецькому – 184 га з 199 га. У Тернопільському та Буцацькому районах нові насаджені ліси у структурі відтворення лісових площ становлять 100%.

Флора Тернопільщини – це понад 1100 видів рослин, фауна – понад 15400 видів тварин. Серед їх ресурсів найбільше значення мають запаси лікарської сировини, ягід та грибів, ресурси для мисливства і любительського рибальства. Значними є запаси лікарської сировини, особливо у лісах.

Близько 800 га займають площі лікарських чагарників (шипшина, калина, глід); велике значення для розвитку місцевої фармацевтики має щорічна заготівля більше як 160 видів лікарських рослин.

Уже йшлося сказано про недостатню забезпеченість території і господарства Тернопільської області мінерально-сировинними ресурсами. Незважаючи на практично повну відсутність енергетичних та рудних корисних копалин, сировини для хімічної промисловості, значні запаси будівельної сировини (каменю, гіпсу, крейди, піску, глини та ін.) створюють хороші передумови для розвитку промисловості будматеріалів.

Скупчення промислового значення мають також поклади торфу та мінеральних вод.

На території області відкрито більше 300 родовищ корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. Переважно це:

- ✓ сировина для виробництва будівельних матеріалів;
- ✓ облицювальний і пиляний камінь;
- ✓ енергетичні ресурси (буре вугілля, торф, нафто і газопрояви);
- ✓ нерудна сировина;

✓ прісні та мінеральні підземні води.

У «Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року» [6] важливу роль відведено оцінці місцевої мінеральної сировини. Разом з тим «Стратегія...» не визначає перспектив ефективного її використання. Тому узагальнені дані та пропозиції ми наводимо у таблиці 3.

Таблиця 3

Мінерально-сировинні ресурси Тернопільської області та перспективні виробництва з їх переробки*

Види ресурсів	Виробниче призначення	Основні родовища	Перспективні виробництва на місцевій сировині
Будівельна сировина	Цементна сировина	Бертниківське (промислові запаси > 90 млн. тонн).	
		Баранівське, Бережанське, Посухівське, Шибалинське	
	Крейда будівельна	Підлісцівське (промислові запаси більше 12 млн м куб.).	Для потреб сільського господарства: виготовлення добрив, комбікормів, підгодівлі для тварин і птахів.
		Новоставське, Комарівське, Кімнатківське, Лопушнівське, Рудківське, Старопочаївське, Шпиколоське, Борсуківське, Вілієвське	Для потреб будівництва: виробництво будівельних та обробних матеріалів, сухих сумішей, шпаклівок. Для хімічної промисловості: виробництво наповнювачів для емульсій та фарб; гумових та пластмасових виробів. Для скловаріння: виготовлення крейди як компонента шихти.
Вапняк для виробництва вапна	Підвисоцьке, Галушинецьке, Максимівське, Підгайчиківське	Для потреб будівництва: виготовлення будівельних матеріалів, в. т. ч. негашене вапно, стінові матеріали; виробництво облицювальних матеріалів; виробництво відсіву та вапнякового щебеню для потреб дорожнього будівництва і приготування бетонів.	
	Бережанське, Волицьке, Комарівське, Торське		
Гіпс і ангідрит		Шість родовищ гіпсу в Борщівському, Заліщицькому і Монастириському районах (загальні запаси для	Для потреб будівництва: виробництво в'язучих матеріалів, шпатлівок, плитки; виготовлення недорогих крупних ювелірних виробів та предметів інтер'єру; виробництво зліпків,

	промислових розробок становлять більше 30 млн. тонн).	форм для відливів; виготовлення будівельного гіпсу, надміцного гіпсу, гіпсо-цементних в'язучих матеріалів; виготовлення гіпсокартону, тепло- та шумоізоляційних плит. Для потреб сільського господарства: виготовлення добрив, засобів для гіпсування ґрунтів. Для хімічної промисловості гіпс – цінна сировина для отримання фарб, емалей, глазури, наповнювач для целюлозно-паперової промисловості. Для потреб медицини: виробництво в'язучого матеріалу.
Сировина для скляної промисловості	Рогачинське	Використовують для виробництва склопродукції.
Пісок будівельний	21 родовище пісків будівельних, з них 19 взяв на облік Державний баланс запасів. Найбільше родовищ піску розвідано у Тернопільському, Тереховлянському, Бережанському та Збарзькому районах.	Багатоцільове використання.
Піщано-гравійна суміш	Богданівське, Литячинське, Городоцьке, Нирківське, Вільховецьке, Устівське (загальні запаси для промислових розробок становлять більше 7 млн м. куб).	Для виготовлення бетонних виробів.
Керамзитова сировина	Козівське, Микулинецьке (загальні запаси для промислових розробок – більше 10	

		млн м куб.).	
	Цегельно-черепична сировина	86 родовищ, з них 75 узяв на облік Державний баланс запасів, 54 постійно чи періодично розробляють (загальні запаси цегельної сировини в області більше 70 млн м куб.).	Будівництво нових сучасних цегельних заводів для виробництва як будівельної і облицювальної цегли.
Облицювальний і пиляний камінь	Камінь будівельний	Узято на облік 21 родовище вапняків, 7 – пісковиків та одне – доломітів. Окрім цього, в області відомі ще 54 родовища, які не взяв на облік Державний баланс запасів (загальні запаси для промислових розробок складають більше 70000 тис. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
	Камінь пиляний	Взято на баланс Добриводівське, Підволочиське, Збараське та Лисиченське родовища тесового каменю із загальними запасами по промислових категоріях більше 5000 тис. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
	Камінь облицювальний	Застіноченське, Застінківське, Буданівське, Підгайчиківське, Лощинівське, Слобідське (загальні запаси облицювального каменю в області становлять біля 7 млн. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
Паливно-	Торф	78 родовищ торфу, з	Для потреб сільського

енергетичні ресурси		них 30 – експлуатаційні і взяті на облік державним балансом, 2 – перспективні для організації на них розвідувальних робіт, 13 – осушені. 6% загальноукраїнських запасів.	господарства: виготовлення торф'яних субстратів у системі органічного землеробства; виробництво органічних добрив, стимуляторів росту рослин і гербіцидів; виготовлення підстиляючих і бактерицидних матеріалів для тваринництва. Для потреб легкої промисловості: сировина для виготовлення тканин. Для потреб хімічної промисловості: сировина для виготовлення метилового і етилового спиртів, фенолів, воску, парафінів, молочної, оцтової та щавелевої кислот, аміаку. У галузі охорони здоров'я: на оздоровницях Західної Європи доволі поширені торф'яні купелі, в яких використовують бактерицидні та лікувальні властивості торфу.
	Буре вугілля	Кременецький, Збаразький, Шумський райони (запаси 114 тис. т).	
Нерудна мінеральна сировина	Глина бентонітова	Бережанське Кременець, Жуківці, Старий Почаїв, Стіжок, Жолобки, Смиківці (запаси для промислових розробок – більше 400 тис. м куб.).	Для потреб комунального господарства: виготовлення адсорбційних матеріалів; виготовлення засобів для очищення питної води, стічних вод, адсорбції забруднень; виготовлення гідроізоляційних матеріалів при похованні побутових та промислових відходів. Для харчової промисловості: виготовлення адсорбентів для рідинних продуктів; освітлювачів соків та вин. Для гірничодобувної промисловості: виготовлення антифільтраційних бурових розчинів, гідроізоляційних і адсорбційних матеріалів. Для потреб сільського

			господарства: виготовлення комбінованих кормів, вологих кормових сумішей; виробництво підстилаючих матеріалів для тварин; засобу хімічного обробітку ґрунтів.
	Карбонатна сировина для цукрової промисловості	Полупанівське Потуторське	Для потреб цукрової промисловості.
	Гончарні глини	Кременецький, Зборівський райони	Для виготовлення посуду й декоративних гончарних виробів на основі розвитку народних промислів.
	Вогнетривкі глини	Кременецький, Зборівський, Шумський, Тернопільський райони	
	Фосфорити	Долина р. Стрипи на околицях Бучача, долина р. Серет у районі Тернопіль-Теребовля	Для виробництва фосфоритного борошна.
Рудні ресурси	Мідні, залізні, марганцеві руди	Рудопрояви	
Мінеральні підземні води	Сірководневі	Микулинці, Бучач, Сороцьке, Конопківка, Мшанець, Великі Дедеркали, Козівка, Настасів	90 перспективних ділянок
	Сульфатні	Борщів, Мельниця-Подільська, Скала-Подільська, Кривче, Товсте, Іванківці	
	Гідрокарбонатні та хлоридні	Велика Лука, Копичинці, Борщів, Гусятин, Буданів, Тернопіль	

* Виконали автори

Висновки. Таким чином, аналіз наявного природно-ресурсного потенціалу дає змогу зробити низку узагальнень. З одного боку, ми вже зазначили невелику частку

ресурсів з комплексотвірною роллю і переважання ресурсів місцевого значення, а з іншого – ПРП області доволі різноманітний. Недостатній рівень освоєння мінерально-сировинних ресурсів області був у минулому визначений не стільки відсутністю ресурсів, скільки наявністю дешевих аналогів в інших частинах колишньої великої країни. Тоді дешевше було привезти. Нині часи змінились, актуалізувалося завдання ефективного використання усіх наявних на території Тернопільщини ресурсів для збалансованого розвитку території, подолання депресивного стану економіки, підвищення рівня життя жителів області.

Стратегічні орієнтири економіки краю базовані на розвиткові суб'єктів малого та середнього бізнесу, щоб орієнтувалися б на використання місцевих сировинних ресурсів. Тому пропонуємо, залежно від наявних природних ресурсів, сконцентруватися на реалізації наступних напрямів. Реалізація запропонованих заходів і використання ресурсів за вказаними напрямками дасть змогу широко використовувати хоч і обмежені, але наявні природні ресурси, створити додаткові робочі місця у первинному та вторинному секторах економіки області.

Провідне місце на Тернопільщині й надалі займатиме аграрний сектор. Але він, у поєднанні зі ставковим рибництвом, становить лише частину первинного сектора економіки області. Та й тут не все так просто. Тернопільщина потребує рішучих заходів щодо створення потужного комплексу з переробки вирощеної в аграрному секторі продукції. Залучення інвестицій саме у цю сферу забезпечить доволі швидкий і відчутний ефект. Область має стати виробником кінцевої продукції, що потраплятиме на «стіл споживача».

Потребує великої уваги розвиток видобувної промисловості. Але тут є значні проблеми, пов'язані із отриманням дозволів на розроблення родовищ корисних копалин, корумпованістю цієї сфери, а відтак і небажанням потенційних інвесторів спрямовувати свої інвестиційні ресурси в область.

Спрощення процедури отримання ліцензій на розроблення корисних копалин стало б поштовхом для розвитку переробних підприємств. Останні ґрунтуватимуться саме на переробці місцевої викопної сировини, бути спрямованими на задоволення потреб місцевих споживачів та орієнтуватися на використання місцевих трудових ресурсів.

Не останнє слово залишається за необхідністю відродження наявного або залишкового виробничого потенціалу, що орієнтувався б на місцеві природні ресурси і для розвитку котрого були б достатні ресурсні передумови. Насамперед, це стосується виробництва цегли та черепичних виробів. Нині багато будівельних організацій завозять цеглу з інших регіонів України. Причин тут чимало, але головна з них – вкрай застаріле обладнання, що не дає змоги випускати високоякісну цеглу. Тому потрібно спорудити сучасні цегельні заводи для виробництва будівельної і облицювальної цегли та розширити сировинну базу. Це ж стосується відродження потужного фармацевтичного виробництва на Тернопіллі.

Ще одним із важливих напрямків розвитку підприємств з переробки місцевої сировини є розширення сфери застосування традиційних видів сировини, які видобувають на Тернопільщині. Так, виробництво вапняків, торфу чи гіпсу переважно мають одне цільове призначення. Разом з тим, їх можна застосовувати для різних потреб, а це, своєю чергою, сприятиме організації спеціалізованих приватних виробництв, для котрих непотрібними будуть великі капітальні вкладення при їх створенні.

Намічені кроки – не повні. Більше того, увагу слід приділяти розвиткові й інших сфер, як от зелений туризм, сфера обслуговування, розвиток присадибного бізнесу, в основі котрих будуть природні умови та ресурси краю. Формат даної статті не дає змоги сповна виконати завдання стосовно соціального та економічного розвитку Тернопільської області. Але реалізація запропонованих кроків може стати важливою для подолання наслідків двохдесятилітнього руйнування господарства краю, наслідків економічної кризи, виведення економіки із затяжної депресії.

Література

1. Брошкова С. Л. Природно-ресурсний потенціал как основа эколого-экономического развития региона. // *Національний лісотехнічний університет України. Науковий вісник*, 2005, вип. 15.6. – С. 201-207.
2. Заставецька О. *Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку*. – Тернопіль, 1993. – 203 с.
3. Руденко В. П. *Природно-ресурсний потенціал України*. – К.: Либідь, 1994. – 150 с.
4. *Стан довкілля у Тернопільській області. Інформаційно-аналітичний огляд. IV квартал 2011 рік*. – Тернопіль, 2011. – 16 с.
5. *Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік*. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
6. *Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року*. // <http://www.adm.gov.te.ua/index.php?module=economics§ion=120>